

УДК 821.161.2.09+929 Шиян

О. І. Коновалова

СОЦРЕАЛІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПОЗИТИВНОГО ГЕРОЯ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ АНАТОЛІЯ ШИЯНА

XXI століття диктує нам потребу здійснити ревізію подій, які випали на долю нашої літератури у XX столітті та витворити в своїй свідомості нову модель розуміння явища соціалістичного реалізму, яка не міститиме поверхових оцінок і стереотипів. Не варто ігнорувати той факт, що соцреалістичні тексти виступають як репрезентанти епохи, ключ до розуміння процесів того часу, самого світовідчуття людини XX століття. А як краще зрозуміти світ і події в ньому, як не через світогляд, переконання та вчинки окремих людей, народних мас загалом. Для цілісного розуміння тоталітарної епохи в історії нашого народу в цілому та літератури зокрема, необхідно детально вивчити її ключові явища, одним із яких є соцреалістична концепція позитивного героя та шляхи її реалізації на рівні художніх творів. Нас цікавить процес оприявлення концепції героя у творчості українського радянського письменника Анатолія Івановича Шияна, а саме – творах раннього періоду.

Починаючи з середини 30-х років (від часів М.Горького та Першого з'їзду радянських письменників) й до сьогодні навколо соцреалістичного проекту – концепції позитивного героя – не вщухають дискусії щодо головних завдань, місця, ролі та художньої вартості цього явища у контексті літератури соціалістичного реалізму. Однією з головних новаторських рис радянської літератури у напрямку реалізації концепції позитивного героя Б. Буряк називає „зображення духовного прогресу особистості соціалістичного суспільства” [1, с. 5]. Досліджуючи образ позитивного героя, В. Борев розглядає зразки драматичного, образотворчого та кіномистецтва й формує єдине уявлення про людину „нового типу”: „Позитивний герой – „нова людина” – наділявся соціально цінними якостями, такими як трудовий та бойовий героїзм, відсутність жадібності та приватновласницьких пристрастей, колективізм, допомога слабшим” [2, с. 176]. Саможертвність заради вищих ідеалів і блага інших людей також стає невід’ємною характеристикою такого героя: „Радянське мистецтво стверджує, що людина повинна віддавати себе людям, бути людиною для інших, інакше егоїстична замкненість позбавляє її життя сенсу, перетворюючи його в абсурд” [3, с. 216]. Програмовий позитивний герой був ідеалізованим носієм усіх найкращих якостей, якими взагалі може бути наділена людина, зокрема, людина радянського зразка. Така унікальна „повноцінність” була узаконена естетикою тоталітаризму й мала свою мету: „Література ніби „доповнює” в героях ті риси, які в життєвих

прототипах інколи ще не розкрились або ж відсутні. Саме ця художньо закономірна якість у характері й породжує бажання наслідувати” [1, с. 6]. Таким чином, позитивний герой був покликаний пробудити в людях якості, необхідні на шляху до світлого майбутнього – комунізму, який стане „царством нової людини” (Т. Лахузен) [4, с. 202]. В. Хархун розглядає позитивного героя як літературну формулу тоталітарної антропології [5] й наголошує на чітко прогнозованій функції концепції позитивного героя в радянській літературі: „Нова людина – це лише ідеологема, яка потребувала репрезентативної формули, що зробила б її зримою переконливою, а це б уможливило реалізацію тоталітарного антропологічного проекту” [Там само, с. 290]. Саме такою формулою став позитивний герой. Думка В. Хархун, що „через образ позитивного героя ідеологія, оприявнюючись у літературній практиці, спрямовувалась на читача” [Там само, с. 292], є логічною та пояснює наступне – тоталітарна система впроваджувала свій ідеологічний проект, шляхом відтворення його в літературних творах, тим самим, закорінюючись у свідомості читачів. Саме з цієї точки зору буде розглянуто оповідання Анатолія Шияна „Імандра”, у якому автор зображує період становлення радянської влади, організацію перших колективів, початок трансформації свідомості людей в русло соціалістичної ідеології.

Творчий доробок Анатолія Шияна на сьогодні досліджений недостатньо. У сучасному літературознавстві наявні лише поодинокі розвідки Ю. Бурляя, К. Волинського, А. Іщука, монографічне дослідження Ю. Мушкетика, датоване серединою минулого століття та замітки до газет і журналів, більша частина з яких – архівні матеріали. Щодо концепції позитивного героя у творчості Анатолія Шияна, варто відзначити, що у жодному із досліджень не порушено означувану тему.

Метою статті є дослідження соцреалістичної концепції позитивного героя та її реалізації у ранній творчості Анатолія Шияна (на матеріалі оповідання „Імандра”).

30-ті роки ХХ століття позначилися в літературі посиленням пошуком оптимального образу соціалістичного героя. Такі пошуки були закономірною реакцією на всім відомий радянський лозунг „Країна повинна знати своїх героїв” та відчайдушний „героїчний пошук” з боку партійної критики. Анатолій Шиян втілює соцреалістичну концепцію позитивного героя протягом усієї творчості. Письменник витворює образи позитивних героїв Сидора Гаркуші (роман „Хуртовина”, 1986), який наділений яскравими рисами вождівства – здатністю „мобілізувати людські ресурси для досягнення запланованої мети” [Там само, с. 274]. Організація комуні на території жіночого монастиря, керівництво колгоспом у рідному селі на Подніпров’ї, а пізніше, під час війни, у тилу – в далекому заволзькому селі. У всіх ситуаціях Сидір Гаркуша виступав як високоморальний, свідомий, справедливий керівник, ретранслятор програми партії, захисник інтересів незаможних селян. Ще один образ – позитивного героя Якова Македона (роман „Гроза”, 1936) –

„представника повсталих мас в період революційного перелому” [6, с. 8]. Герой постає „верхівкою айсберга”, вбираючи у себе всі риси цілого калейдоскопу образів трудового села Борисівки. Він – активна особистість, борець за справедливість, „наділений правом померти й покарати смертю” ворога [5, с. 270], якщо це потрібно для досягнення вищої мети. І Яків Македон користується цим правом – переступаючи через особисті почуття в ім’я „світового порядку”, головний герой власноруч вбиває Софію Ізарову, заможну поміщицю, яка замолоду була його великим коханням. Ось як описує позитивного героя роману „Гроза” Арсен Іщук: „людина, розбуджена революцією. Вона розігнула віками згорблену спину і, як гроза, струснула вчорашній світ соціальної кривди” [7, с. 6]. Однак, для цілісного аналізу системи позитивних образів у творчості письменника необхідно дослідити його перші художні спроби у цьому напрямку. Одним із перших творів прозаїка, у якому було реалізовано концепцію позитивного героя стало оповідання „Імандра”, написане в 1931 році.

У творі зображено громаду рибальського кюле, більшість членів якої неписемні селяни, головний зміст їхнього життя – рибальство, вірніше наймана праця рибалок. До певної міри, ці люди не розуміють перспектив свого життя в умовах нового соціально-економічного устрою та своєї колективної сили. В поле дослідницького інтересу потрапляє головний герой оповідання – червоноармієць Сандер Керналі. Він – яскравий приклад позитивного героя, сильний морально та фізично, свідомий свого призначення комуніст, ідеологічно зрілий та освічений. Він – лідер думки та дії, не випадково односельчани обирають головою сільради саме Сандера. Анатолій Шиян подає яскравий портрет позитивного героя: „Знав батько і всі рибалки знали вдачу голови сільради (Сандера – О. К.). Коли вже брався він за якусь роботу, – не відступав од неї, поки не добивався свого. Так навчила його діяти партія комуністів” [8, с. 232]. Сандер постає перед читачем переродженим громадянином величної держави, „цільною, відлитою з одного шматка сталі” людиною [3, с. 213], яка здатна на перетворення світу в ім’я щастя інших людей. У свідомості такого героя особисте щастя та добробут усвідомлюються лише як частина загального щастя, невіддільна частина колективного благополуччя.

Автор використовує прийом контрасту, щоб підкреслити перетворюючу силу комуністичної ідеології на свідомість людини, значення соціалістичних принципів у процесі становлення героя: „Ішов Сандер до Червоної Армії у старому піджаці, на якому позасихав риб’ячий жир та луска, у драних чоботях, неписьменний” [8, с. 210]. – „Прийшов він з Червоної Армії і став сильнішим за нього, Густавсона. Простий рибалка, наймит став сильнішим за хазяїна! [...] його слова б’ють, наче молот. Спокійні, прості слова, їх не кидає Сандер на вітер, а що скаже – те й робить” [Там само, с. 225]. Спогади з дитинства, в якому „шнурочком міряла мати позичений окраєць” [Там само, с. 213],

відіграють роль каталізатора дій головного героя та доповнюють картину гри на контрастах – темне злиденне минуле та безтурботне майбутнє під проводом радянської влади, освітлене лампочкою Ілліча.

Автор показує „шлях переродження” головного героя – служба в Червоній армії, членство в комуністичній партії та проживання у Москві. У такій „виграшній комбінації” задіяні ключові поняття радянської влади на яких виховувалися свідомі маси нового суспільства. Місто Москва виступає центром культурного, наукового та соціально-політичного життя, „кузнею” справжніх героїв нового типу – свідомих та активних комуністів, які генерують у собі найголовніші риси соціалістичної дійсності: „Соціалістичний тип особистості поєднує у собі „кращі риси”, які виробляють класи та всі прошарки суспільства у процесі будівництва комуністичного суспільства” [9, с. 148]. Таким чином, головний герой, пройшовши шлях ініціації, постає перед своїми односельчанами як цілісна особистість, яка має достатньо сили та мужності, щоб згуртувати людей на шляху до світлого майбутнього.

Варто відзначити художній прийом, яким послуговується Анатолій Шиян під час змалювання образної системи оповідання – характери інших дійових осіб твору виписані слабо, схематично, побіжно. Достатньо уваги автор відводить лише змалюванню позитивного героя та посиленню загального враження про нього, шляхом уведення героя протилежної конотації. Обов’язковою умовою витворення цілісного образу позитивного героя соцреалістичного зразка є наявність протистояння злу, репрезентованому через негативно конотованого героя – ворога, злодія. „Ворог завжди позначає індивідуальне, окремішне, автономне, те, що резонує в контексті загалу, а тому, звісно, мусить бути нівельоване як „інше”, як те, що руйнує тотальну монолітність картини світу”, – відзначає Валентина Хархун [5, с. 269]. У аналізованому творі таким ворогом виступає Еркі Густавсон, заможний господар, власник – йоли (корабля) та рибальської снасті, які годують усе кюле. Еркі Густавсон живе й багатіє з праці рибалок, він є носієм буржуазної свідомості, елементом чужого та ворожого радянській людині (вірніше, радянській владі) світу. Виписуючи портретну характеристику антигероя, Анатолій Шиян вдається до лаконічних означень: „низенький, огрядний Густавсон” [8, с. 215], „опецькуватий”, „його маленькі очі лютою злістю проймали” [Там само, с. 215], „невисоке чоло, посічене зморшками” [Там само, с. 222]. Вони, подані дозовано протягом усієї оповіді, створюють перед читачем образ обмеженого хазяїна-індивідуаліста, злого та жорстокого, недосконалого фізично. Вищі ідеали для нього і його сім’ї (дружина Енсо та син Даглес) – це збагачення, індивідуальна філософія, гасло якої – „Хай моє добро нікому не дістанеться”.

Принциповий та справедливий, невідступний від ідеології партії у своїх діях, Сандер Керналі постає мудрим керівником, коли не дозволяє чинити самосуд над Еркі Густавсоном, оскільки судити злочинця може

лише радянський суд. Сандер у своїх діях не відходить від правил, постульованих комуністичною партією. Це позбавляє його моральних хитань, роздумів та нерішучості, адже він наперед знає як чинити.

Аналізуючи образ позитивного героя, не варто лишати поза увагою та ігнорувати ще один важливий фактор – середовище, у якому діє головний герой. У інтерпретації Анатолія Шияна воно має позитивний характер, адже оточення Сандера Кернالی – це, у більшості своїй, незаможні рибалки, знайомі та близькі друзі головного героя ще з дитячих років. Такому позитивному середовищу властиві колективна чесність, підтримка, дієвість, героїзм. Сильним у плані зображення колективного героїзму є момент, коли рибалки підтримують сім'ю Кернالی й кидають не розвантаженою йолу господаря Густавсона. Це – перший крок на шляху до колективу, паростки колективних дій, колективного мислення, але такі дії неможливі без сильного лідера, особистості, авторитет та моральна велич якого є безсумнівними. Позитивне середовище благотворно впливає на розкриття усіх потенцій головного героя – ключової персони оповідання: зігнуті нестатками та боргами рибалки, які з діда-прадіда працювали на хазяїна, змогли переломити хід історії (у локальному її розумінні), й створити власну, змогли переродитися з „пригноблених” в „будівничих” світлого майбутнього: „Нові хазяїни прийшли, колективні хазяїни!” [8, с. 225]. Красномовною є сцена запуску на воду нової йоли – результат роботи нового колективу: „І хіба можна забути той день, коли люди, одягнені в найкраще своє вбрання, зійшлися до Імандри” [Там само, с. 232]. Перше плавання рибалок зображене напрочуд символічно – як кінець поневірянь, перемогу над буржуазним минулим, як торжество колективної праці та колективної свідомості загалом та, водночас, як початок нового витка соціалістичного розвитку суспільства на шляху до світлої мрії.

На фоні щасливого фіналу твору, висловлена головним героєм мрія („Мріє Сандер, і крилата мрія вимальовує в його уяві – ось на цьому березі нові світлі будинки, в яких сяятиме електричне світло. „Ліс є, майстри є. Організуємось у колектив. Буде у нас школа, і клуб, і кіно. По-новому заживемо. Радянська влада підтримає нас. Радянська влада допоможе!” [Там само, с. 214]) постає як напівреальність, близька дійсність, суть якої у колективі, який рухається шляхом радянської ідеології до світлого майбутнього, вищої мети – комунізму. А провідником колективу на цьому шляху був і залишається позитивний герой, нова людина нового часу, життя якої підпорядковане історії, загартоване у боротьбі та щоденній праці в ім'я людей.

Оповідання „Імандра” та образ Сандера Кернالی стали своєчасною реакцією літератури на потребу влади формувати в свідомості людей образ позитивного героя, нової радянської людини. Ідейний акцент не випадково сфокусований на слові „новий” – радянська ідеологія постулювала відрив від минулого, проголошуючи новий суспільний лад,

завойований у роки революційної боротьби. Загальний образ позитивного героя багато в чому близький до класичного розуміння героя у вітчизняній та зарубіжній літературі, яке сформувалося задовго до ХХ століття. Однак новий позитивний герой є носієм інших цінностей, його дії вмотивовані ідеологічними постулатами – боротьбою та працею в ім'я вищого ідеалу – комунізму. Соціалістичний реалізм створив героя за подобою та образом, яких потребували ідеологічні постулати тієї епохи. Саме це дає унікальну можливість сьогодні, досліджуючи художні особливості та шляхи творення літературних образів позитивних героїв, занурюватися в епоху, і, відповідно, аналізувати тогочасну культурно-історичну ситуацію, витворюючи цілісне уявлення про метод соціалістичного реалізму та тоталітарну естетику.

Образна система творів Анатолія Шияна дає можливість дослідити концепцію позитивного героя та її реалізацію на рівні творчості у процесі еволюції – від 30-х до 80-х років ХХ століття, сформувавши уявлення про трансформацію героя протягом 50 років побутування в літературі методу соціалістичного реалізму.

Список використаної літератури

1. Буряк Б. С. Проблема характера в современной украинской прозе : автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора филол. наук / Б. С. Буряк. – К., 1965. – 50 с. **2. Боров Ю. Б.** Социалистический реализм : взгляд современника и современный взгляд / Юрий Боров. – М. : АСТ : Олимп, 2008. – 478 с. **3. Личность в ХХ столетии : анализ буржуазных теорий /** Редкол. : М. Б. Митин (отв. ред.) и др. – М. : Мысль, 1979. – 260 с. **4. Лахузен Т.** Новый человек, новая женщина и позитивный герой, или К семиотике пола в литературе социалистического реализма / Томас Лахузен // Вопросы литературы. – 1992. – Вып. 1. – С. 184 – 205. **5. Хархун В. П.** Соцреалістичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації : [монографія] / В. П. Хархун. – Ніжин : ТОВ „Гідромакс”, 2009. – 508 с. **6. Шиян А.** Твори в 3 томах. Т. 1. Роман. Повість / А. І. Шиян ; передм. К. Волинського. – К., 1986. – 525 с. **7. Шиян А.** Твори. В 2 томах / А. І. Шиян ; передм. А. Іщука. – К. : Вид-во „Дніпро”, 1976. – Т. 1. Роман. Повісті. – 679 с. **8. Шиян А.** Твори в 3 томах. Т. 3. Роман. Оповідання / А. І. Шиян ; передм. К. Волинського. – К., 1986. – 359 с. **9. Ареф'єва А. А.** Естетика соцреалізму (слово у вимірі публічності) / А. А. Ареф'єва. – К. : ДАЛПУ, 1997. – 206 с.

Коновалова О. І. Соцреалістична концепція позитивного героя та її реалізація в ранній творчості Анатолія Шияна

У статті проаналізовано соцреалістичну концепцію позитивного героя та особливості її реалізації у творчості українського радянського письменника Анатолія Шияна. Дослідження проведено на матеріалі

оповідання „Імандра”. Письменник створює цілісний образ червоноармійця Сандера Кенрالی, сильного морально та фізично, свідомого свого призначення, ідеологічно зрілого та освіченого комуніста, який сповідує ідею світлого комуністичного майбутнього. Цей образ став своєчасною реакцією літератури на потребу влади формувати в свідомості людей образ позитивного героя, нової радянської людини.

Ключові слова: Анатолій Шиян, комунізм, метод соціалістичного реалізму, оповідання, позитивний герой, українська радянська література.

Коновалова Е. И. Соцреалистическая концепция позитивного героя и ее реализация в раннем творчестве Анатолия Шияна

В статье проанализирована соцреалистическая концепция позитивного героя и особенности ее реализации в творчестве украинского советского писателя Анатолия Шияна. Исследование осуществлено на материале рассказа „Имандра”. Писатель создает целостный образ красноармейца Сандера Кенрالی, сильного морально и физически, сознательного носителя своего назначения, идеологически зрелого и образованного коммуниста, который исповедует идею светлого коммунистического будущего. Этот образ стал своевременной реакцией на потребность власти формировать в сознании людей образ позитивного героя, нового советского человека.

Ключевые слова: Анатолий Шиян, коммунизм, метод социалистического реализма, позитивный герой, рассказ, украинская советская литература.

Konovalova E. I. The conception of socialist realism of the positive character and its realization in the early works of Anatoly Shiyan

The article analyzes conception of socialist realism of the positive character and peculiarities of its implementation in the works of Ukrainian Soviet writer Anatoly Shiyan. The research was conducted on the material of the story „Imandra”. The writer creates a complete image of the Red Army officer Sander Kenrali, strong mentally and physically, who knows his purpose, ideologically mature and an educated communist who defends the idea of bright communist future. This image became as a reaction of the literature on the need to form government in people's minds the image of the positive hero, the new Soviet man.

Key words: Anatoly Shiyan, communism, the method of socialist realism, narrative, positive character, Ukrainian Soviet literature.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.